

УДК: 7.025.4.738

Ревенко Наталія Миколаївна

кандидат мистецтвознавства,
старший викладач
кафедри техніки та реставрації творів мистецтва
Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури,
художник-реставратор кераміки II-ї категорії
відділу наукової реставрації пам'яток,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)

Natalia M. Revenok

Candidate of Art Studies (PhD),
senior lecturer,
Department of Restoration of Art Works,
The National Academy of Visual Arts and Architecture,
second category artist-restorer of ceramics,
Department of Scientific Restoration of Artifacts,
The National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)

**ВАЗИ КИЄВО-МЕЖИГІРСЬКОЇ ФАЯНСОВОЇ ФАБРИКИ
З КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: РЕСТАВРАЦІЯ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ**

**THE VASES OF KYIV-MEZHYHIRIA FAIENCE FACTORY FROM THE COLLECTIONS OF THE
NATIONAL MUSEUM OF UKRAINIAN HISTORY:
RESTORATION AND RESEARCHES**

Анотація

Стаття присвячена проблемам дослідження та реставрації пам'яток Києво-Межигірської фаянсової фабрики – декоративних ваз з колекції Національного музею історії України, що мали сліди попередніх реставраційних втручань та інші візуально виражені свідчення побутування. Це поставило перед реставратором низку складних завдань. Речі, про які йдеться, мають велике значення для колекції Національного музею історії України, тому важливим було обрання оптимальних реставраційних підходів. Особлива увага була приділена пошуку нових прийомів відтворення втрачених частин кераміки зі складними скульптурними рельєфами та профілями. Крім того, простежені різні реставраційні підходи до пам'яток фаянсу: від повного невтручання в образну структуру пам'ятки до максимального її відтворення.

Відреставровані пам'ятки є важливою складовою частиною для формування експозицій, присвячених Києво-Межигірській фаянсовій фабриці і тому є історичним надбанням культури народу України.

Досліджувана автором тема порушує низку питань методики дослідження художніх творів українського фарфору та фаянсу XIX – початку XX ст. у науково-дослідній роботі реставратора.

Ключові слова: фаянс, вази, Києво-Межигірська фаянсова фабрика, реставрація.

Summary

The article is dedicated to the problems of research and restoration of the artifacts of Kyiv-Mezhyhiria faience factory – decorative vases from the collection of the National Museum of Ukrainian History. The objects carried the imprints of the previous restoration interventions and other visual expressions of life, which put a number of difficult tasks before the restorer. The objects are of great importance for the collection of the National Museum of Ukrainian History, so it was important to choose the best restoration approaches. Particular attention was paid to finding new techniques for the reproduction of the lost portions of ceramics with complex sculptural reliefs and profiles. In addition, various restoration approaches to the faience monuments are traced: from complete non-interference to the figurative structure of the monument to its maximum reproduction.

Restored monuments are an important integral part for the formation of exhibitions devoted to Kyiv-Mezhyhiria faience factory and, therefore, represent the historical heritage of the Ukrainian people's culture.

The subject analyzed by the author raises a number of questions of the methodology of the study of artistic works of Ukrainian porcelain and faience from the 19th and early 20th centuries in the research work of the restorer.

Key words: faience, vases, Kyievo-Mezhyhirska faience factory, restoration.

Серед виробів з фарфору та фаянсу фондової групи “Декоративно-ужиткове мистецтво” Національного музею історії України (далі – НМІУ) зберігається колекція виробів Києво-Межигірської фаянсової фабрики (далі – КМФФ) – столовий посуд, культові предмети, мала скульптурна пластика та декоративні вази, що потребують дослідження, атрибуції та

реставрації.

На сучасному етапі реставрація творів з фарфору та фаянсу вимагає застосування спеціальних методів відновлення втрачених фрагментів з використанням сучасних реставраційних матеріалів.

Актуальність дослідження визначається необхідністю вивчення шляхів розвитку наукової реставрації музейних пам'яток художнього фаянсу, удосконалення методів наукового опису, розробок реставраційних заходів, а також потребою у їх практичній реалізації. Проблеми відновлення фаянсових виробів минулих століть, що зберігаються у НМІУ, актуальні для дослідження, публікацій і майбутніх експозицій музею.

Авторські напрацювання у дослідженні та реставрації киево-межигірського фаянсу мають зв'язок з теоретичними і практичними розробками відповідно до міжнародних етичних вимог.

Художній продукції КМФФ присвятили публікації Л. Долинський¹ та Ф. Петрякова (дослідження особливостей художнього стилю, техніки та технології виготовлення²), Мусієнко П. Н. (технологія та художній розпис виробів)³. Проблемам сучасної наукової реставрації творів мистецтва приділяв увагу російський реставратор Яхонт О. В.⁴ Неодноразово продукцію КМФФ досліджувала О. Школьна⁵. Формуванню колекції межигірського фаянсу у НМІУ та ролі М. Біляшівського у цьому присвячені статті А. Ферчук⁶ та О. Іванової⁷. У 2017 р. вийшов друком каталог творів Києво-Межигірської фаянсової фабрики з колекції Національного музею народного декоративного мистецтва⁸.

Менше уваги дослідники приділили проблемам реставрації виробів з фаянсу та їхнім мистецтвознавчим, атрибуційним та фізико-хімічним дослідженнями. Теоретичний аналіз цих публікацій дав змогу виділити перспективний напрямок розробки методик мистецтвознавчих та реставраційних досліджень.

Метою роботи є дослідження принципів і методів наукової реставрації художніх виробів з фаянсу на прикладі відреставрованих творів Києво-Межигірської фаянсової фабрики з фондів НМІУ, спрямованих на їх збереження, експонування та введення до наукового обігу.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше проаналізовано теоретичне узагальнення досліджень художнього фаянсу – декоративних ваз КМФФ, з практичним проведенням наукової реставрації на музейних зразках з фондів НМІУ.

В останні роки у відділі наукової реставрації пам'яток НМІУ досліджували та реставрували вироби КМФФ: “Ваза для фруктів у вигляді мушлі”, 1820-і рр. (інв. № К–511), “Ваза кремового кольору”, 1850-і рр. (К–510), “Вазочка канфароподібної форми”, 1849 р. (К–1 094), “Ваза у вигляді античного глечика”, 1849 р. (К–513), “Ваза велика для квітів кремового кольору”, 1850-і рр. (К–1095).

Пам'ятки на час надходження на реставрацію перебували у незадовільному стані, мали загальні забруднення, значні втрати, відколи, вищерблення, потертості поверхні, окремі предмети були незадовільно склеєні.

Кожен обраний експонат вимагав індивідуального підходу та передбачав ретельний аналіз у виборі завдань дослідження та реставрації.

Під час обстеження “Ваз для фруктів у вигляді мушлі”, 1820-і рр. (К–511) було з'ясовано, що пам'ятка виготовлена методом шлікерного литва: деталі (ніжки, ручка, підставка) формували окремо, потім приклеювали на шлікер і випалювали. Ваза вкрита глазур'ю світло-вохристого кольору. Верхня частина виконана у вигляді розкритої мушлі овальної форми з ребристою поверхнею із зовнішньої та внутрішньої сторони. На боковій частині вази прикріплена вертикально розташована широка стрічкоподібна вигнута ручка у вигляді стебла аканту. Ємність мушлі тримається на чотирьох ніжках у вигляді стилізованих звіриних лап з кігтями на квадратній підставці. Підставка (пустотіла) прикрашена у центральній частині зовнішньої сторони надглазурним розписом – рослинним орнаментом у вигляді розетки та рослинним стрічковим орнаментом з чотирьох боків.

Поверхня пам'ятки мала нестійкі пилові та стійкі локальні клейові забруднення коричневого кольору (вірогідно, від клею марки БФ) навколо місць склеювання фрагментів під час попередньої реставрації. Предмет, склеєний з трьох фрагментів, мав такі втрати: по вінцю вази із зворотної сторони – 1,8 × 1,5 см; на денці підставки – 3,5 × 3,0 см, а також кілька відколів на поверхні підставки та у місцях склеювання лап.

На боковій частині вази зі звороту був напис чорною тушшю “К–511”; на денці підставки – чорною тушшю були

1 Долинський Л. В. Український художній фарфор /відпов. ред. А. Ф. Будзан; худож. В. З. Купиць; Академія наук Української РСР, Український державний музей етнографії та художнього промислу. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1963. – 138 с.; Долинський Л. В. Старий український фарфор / Матеріали з етнографії та мистецтвознавства Академії наук УРСР. – Т. 5. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1959. – С. 89–119.

2 Петрякова Ф. С. Український художній фарфор (кін. XVIII – поч. XX ст.). – Київ: Наукова думка, 1970. – 440 с.

3 Мусієнко П. Н. Керамічний живопис. – Київ, Львів: Державне видавництво технічної літератури України, 1947. – 70 с.; Мусієнко П. Н. Художники Межигір'я // Народна творчість та етнографія. – 1989. – № 6. – С. 47–53.

4 Яхонт О. В. Проблемы научной реставрации и состояния реставрационной отрасли // Проблемы збереження, консервації, реставрації та експертизи музейних пам'яток: тези доповідей III-ї Міжнародної науково-практичної конференції, 22–24 травня 2001 р. – Київ: ННДРЦУ, 2001. – С. 197.

5 Школьна О. В. Методологічні засади вивчення українського фарфору і фаянсу кінця XIX – початку XX ст. // Актуальні проблеми мистецької практики і мистецької науки. Мистецькі обрії. – 2010. – № 3 (12, 13). – С. 365–375; Школьна О. В. Фарфор-фаянс України XX століття. – Кн. 1. – Львів, 2011. – 400 с.

6 Ферчук А. Порцеляна і фаянс у збірці НМІУ // Київська старовина. – 1999. – № 4.

7 Іванова О. В. Роль М. Біляшівського у формуванні колекції Межигірського фаянсу // Національний музей історії України: тематичний збірник наукових праць. – Київ: Фенікс, 2011. – С. 125–136.

8 Києво-Межигірський фаянс (з колекції Національного музею українського народного декоративного мистецтва) / Упоряд.: Т. Нечипоренко, Н. Густіліна; вступ. сл. В. Завершинський; текст Т. Нечипоренко; наук. ред. Л. Білоус. – Харків: Раритети України, 2017. – 72 с.

зазначені старі інвентарні номери “ч. 4с08”, “№ 334”, “К. 510”, маркування Києво-Межигірської фарфорової фабрики в тісті з написом “КІЕВЪ” та цифрою “23”.

Декоративна ваза кремового кольору 1850-х рр. (К-510) виготовлена з фаянсових мас методом шлікерного литва та глазурування. Ваза із зображенням геральдичного знаку спадкового принца Великої Британії має приставні фігурні петлеподібні ручки, нижні кінці яких прикрашені рельєфними головами лебедів. Тулуб вази хвилеподібної форми, розділений на вісім ребер, плавно переходить у шийку, з одного боку прикрашений приставним скульптурним рельєфом із зображенням дівчини, що біжить, з іншого – янгола з вінком у руках. Шийка вази широко розкрита у верхній частині, з відігнутими назовні вінцями, має ромбоподібну форму з рельєфними ребрами, які плавно переходять донизу. Денце має ступінчасту форму на кільцевому піддоні. Зовнішня поверхня вази вкрита глазур'ю світло-коричневого кольору. Розміри вази: h – 27,0 см, d вінець – 14,0 × 9,0 см, d денця – 9,0 см.

Пам'ятка була вкрита нестійкими пило-брудовими нашаруваннями та мала дві втрати по вінцю розміром 7,0 і 11,0 см.

На денці посудини є клеймо “Київ 1852”, приклеєна паперова марка розміром 3,5 × 2,5 см з написом “73 (нерозбірливо)”; перекреслений червоною фарбою напис “24 848”; клейова пляма з написами “к. 510”, перекреслений червоною фарбою номер “879” та напис червоною фарбою “54”.

Слід зазначити, що межигірський фаянс виник як наслідування англійських зразків і у своїх експериментах зі створення якісного фаянсу майстри спиралися на англійські аналоги.

“Вазочка канфароподібної форми”, 1849 р. (К-1 094) (h – 12,0 см; d верху – 10,0 см; d дна – 7,0 см) виготовлена з фаянсу методом шлікерного литва, глазурована, декорована ручним поліхромним розписом та накладним скульптурним рельєфом, з широко розкритими назовні вінцями, прямим, трохи звуженим донизу тулубом на ніжці з широким коротким стволем – шийкою на кільцевому пустотілому піддоні жовтого кольору з темно-синім відведенням по краю. По вінцю з внутрішнього та зовнішнього боків оздоблена рослинним орнаментом – двома квітками, які чергуються з переплетеними відгалуженнями з листям. По краю вінець є відведення бортиком шириною 3,0 мм темно-зеленого кольору. Тулуб вази прикрашений з двох протилежних сторін накладним рельєфним орнаментом: з однієї сторони – фігурою янгола у гіматії з крилами фіолетового кольору, який тримає дзеркало та стоїть на траві, з другої – постатями чоловіків (імовірно, Діоніс та Селен) у фіолетових туніках із зеленими накидками, що йдуть. З інших протилежних сторін у нижній частині вази є невеликі накладні барельєфні маскарони у вигляді чоловічих голів, над якими, з однієї сторони, розташована композиція із грона винограду з лозою, листям та дрібними квітками, з іншої – з польових квітів та рослин.

Нижня частина тулубу прикрашена рельєфним крапковим орнаментом навколо всієї посудини та відведенням стрічкою темно-синього кольору.

Пам'ятка була вкрита стійкими пило-брудовими нашаруваннями по всій поверхні та в заглибленнях рельєфного декору, мала втрати по вінцю трикутної форми розміром 7,0 × 2,0 см; 1,5 × 2,0 см та невеликі відколи по вінцю та зі звороту денця. Також на денці з внутрішньої сторони були численні відколи, відшарування глазурного покриття, численні мушки, з внутрішнього боку вінець, пошкодження у вигляді цеку.

На денці посудини по краю є напис фіолетовими чорнилами “3 035”; напис по краю червоною фарбою “№ 14”; на внутрішньому боці денця – напис чорною тушшю “К-1 094”, вкритий клеєм жовтого кольору; збоку денця – фабричні маркування – “34”, між верхньою та нижньою рисками клеймування у тісті – “КІЕВЪ” і нижче – “1849”, під рисою – “Іюня”.

“Ваза у вигляді античного глечика” (К-513) виготовлена на КМФФ у липні 1849 р. Розміри: h – 30,0 см; d верху – 13,0 × 10,0 см; d дна – 11,0 см. Пам'ятка була реставрована – склеєна у нижній частині. Виготовлена з фаянсу методом шлікерного литва, вкрита глазур'ю білого кольору, декорована накладним скульптурним рельєфом. Посудина має видовжений циліндричний тулуб, що плавно переходить донизу у короткий звужений ствол на кільцевому піддоні. Ніжка невисока з вузьким перехватом, пустотіла з внутрішньої сторони на профільованій основі. У верхній частині глечик має плоскі плечі, коротку шийку, розділену двома рельєфними окремими вузькими валиками. Шийка плавно з'єднується з хвилеподібними вінцями, злегка відігнутим назовні та широким трохи піднятим носиком. Край вінець декорований крапковим рельєфним (перловим) орнаментом. Посудина має вертикально розташовану ручку у вигляді химери на чотирьох лапах, що стоїть на плечах посудини та тримається за край вінця, з плоским качачим дзьобом та довгим закрученим у кільце хвостом.

Посудина оздоблена зображеннями міфічних персонажів та скульптурною композицією на міфологічний сюжет, розташованою з двох сторін вази. Під носиком глечика – рельєфне зображення маскарона у вигляді чоловічої голови з крученими рогами та бородою (імовірно, Пана).

Ніжка, ствол посудини, прикрашені 4-ма скульптурно-стилізованими сиренами з розпростертими крилами, що відокремлені зверху і знизу рельєфними валиками. Від нижнього валика розходяться відгалуження – стрічки у вигляді окремих стилізованих хвиль.

Пам'ятка була вкрита нестійкими пило-брудовими нашаруваннями по всій поверхні та в заглибленнях рельєфного декору і стійкими клейовими після попередньої реставрації, мала втрати такі втрати: половину носика – розміром 7,3 × 6,5 см; рельєфного рогу та волосся маскарона; одну рельєфну спіральну стрічку на підставці.

На денці посудини по краю є напис червоними чорнилами “78”; на внутрішньому боці денця – напис чорною тушшю “К-513”, вкритий клеєм жовтого кольору; збоку денця – фабричні маркування в тісті – “20”, “КІЕВЪ”, “1849”, під рисою – відтиск у тісті “Іюля”.

“Ваза для квітів кремового кольору”, 1850-і рр. (К-1 095) раніше була реставрована, документальних свідчень про попередню реставрацію немає. Виготовлена з фаянсу методом шлікерного литва, вкрита глазур'ю світло-вохристого кольору, декорована накладним скульптурним рельєфом та ручним розписом. Ваза кратероподібної форми без ручок, з широко розкритими назовні прямими вінцями, оздобленими по краях рельєфними напівовальними елементами. Тулуб вази

напівсферичної округлої форми плавно переходить у вінця. Половина нижньої частини тулуба прикрашена скульптурним рельєфним орнаментом у вигляді дубового листа. Ваза стоїть на ніжці з широким коротким стволем-шийкою на кільцевому пустотілому піддоні. Ніжка навколо своєї осі прикрашена рельєфними широкими канелюрами.

Зовні, під вінцями, розташований графічний рослинний орнамент у вигляді квіток дзвоника з листям, виконаний вручну чорною фарбою. Під краєм вінець є відведення бортиком шириною 2,0 мм чорного кольору. Тулуб вази прикрашений графічними видовженими лініями у вигляді Λ-подібних елементів, що створюють між собою ромби, між якими розташований накладний скульптурний рельєф у вигляді розкритого тюльпану.

Пам'ятка була вкрита нестійкими пило-брудовими нашаруваннями по всій поверхні та стійкими клейовими та гіпсовими від попередньої реставрації, мала втрати по вінцю, на тулубі та невеликі відколи в місцях склеєних фрагментів, внутрішня поверхня глазурного покриття вкрита локально поодинокими мушками технологічного характеру, подряпинами та вибоїнами.

На внутрішньому боці денця вази є напис чорною тушшю "К-1 095", вкритий клеєм жовтого кольору; напис фіолетовими чорнилами закресленого чорною тушшю старого номеру "1 389"; на денці є фабричне маркування в тісті – "КІЕВЬ" під яким нижче розташована аббревіатура "ОТ".

Відібрані на реставрацію вази були раніше реставровані, мали втрати та вимагали повторної реставрації так як старі реставраційні матеріали втратили як механічну міцність, так і естетичне сприйняття предметів. В окремих випадках необхідно було провести демонтаж, повністю видалити залишки колишньої реставрації, доповнити втрачені фрагменти з відтворенням розпису або рельєфного декору.

Через незадовільне склеювання предметів було проведено їх демонтаж та видалення залишків забруднень від попередньої реставрації, проведено доповнення втрачених фрагментів та тонування з відтворенням розпису, декоративного рельєфу тощо. Склеювали фрагменти 15-відсотковим розчином полівінілбутиралу (ПВБ) в спирті. Втрачені фрагменти доповнені гіпсopolімером, шви склеювань і дрібні відколи заповнені акриловою мастикою "Місго 0,2 L" (сополімерний латекс) виробництва Швеції. Абразивну обробку проводили очним скальпелем і наждачним папером різної зернистості. Доповнення були тоновані темперними титановими білилами та акварельними фарбами відповідно до кольору оригіналу, але з невеликою відмінністю для сприйняття твору як цілісного.

Розглянуті пам'ятки є комбінацією власне вазових форм і фаянсової пластики, оскільки ця обставина мала кардинальне значення при розробці реставраційних програм. Тому необхідно було звернути увагу на художньо-технологічні особливості виготовлення цих творів.

Одним зі головних завдань сучасної наукової реставрації творів мистецтва є відновлення пам'яток у стані найбільш наближеному до первісного, з мінімальним втручанням та відновленням форм та розпису. Тому проведення реставраційних робіт завжди має супроводжуватися історичними дослідженнями творів, адже пам'ятки мистецтва минулих століть відображають певне культурно-історичне середовище.

В цілому реставрація ваз Києво-Межигірської фабрики є ще однією яскравою ілюстрацією того, що при єдності головних реставраційних принципів, реставраційні підходи до пам'яток різних типологічних груп не тільки можуть, але і повинні суттєво відрізнятися. Це продемонструвала й приурочена до 220-річчя заснування Києво-Межигірської фабрики виставка "Традиція і стиль", відкрита у НМІУ 20 листопада 2018 р., на якій були представлені різнопланові пам'ятки фаянсу, зокрема відреставровані вази.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Долинський Л. В.* Український художній фарфор / відпов. ред. А. Ф. Будзан; худож. В. З. Куниць; Академія наук Української РСР, Український державний музей етнографії та художнього промислу. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1963. – 138 с.: іл.
2. *Долинський Л. В.* Старий український фарфор / Матеріали з етнографії та мистецтвознавства Академії наук УРСР. – Т. 5. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1959. – С. 89–119.
3. *Іванова О. В.* Роль М. Біляшівського у формуванні колекції Межигірського фаянсу // Національний музей історії України: тематичний збірник наукових праць. – Київ: Фенікс, 2011. – С. 125–136.
4. Києво-Межигірський фаянс (з колекції Національного музею українського народного декоративного мистецтва) / Упоряд.: Т. Нечипоренко, Н. Густіліна; вступ. сл. В. Завершинський; текст Т. Нечипоренко; наук. ред. Л. Білоус. – Харків: Раритети України, 2017. – 72 с.
5. *Мусієнко П. Н.* Керамічний живопис. – Київ, Львів: Державне видавництво технічної літератури України, 1947. – 70 с.
6. *Мусієнко П. Н.* Художники Межигір'я // Народна творчість та етнографія. – 1989. – № 6. – С. 47–53.
7. *Петрякова Ф. С.* Український художній фарфор (кін. XVIII – поч. XX ст.). – Київ: Наукова думка, 1970. – 440 с.
8. *Ферчук А.* Порцеляна і фаянс у збірці НМІУ // Київська старовина. – 1999. – № 4.
9. *Школьна О. В.* Методологічні засади вивчення українського фарфору і фаянсу кінця XIX – початку XX ст. // Актуальні проблеми мистецької практики і мистецької науки. Мистецькі обрії. – 2010. – № 3 (12, 13). – С. 365–375.
10. *Школьна О. В.* Фарфор-фаянс України XX століття / Кн. 1. – Львів, 2011. – 400 с.
11. *Яхонт О. В.* Проблемы научной реставрации и состояние реставрационной отрасли // Проблемы збереження, консервації, реставрації та експертизи музейних пам'яток: тези доповідей III-ї Міжнародної науково-практичної конференції, 22–24 травня 2001 р. – Київ: ННДРЦУ, 2001. – С. 197.

REFERENCES

1. *Dolynskiy L. V.* Ukrainskyi khudozhnii farfor / vidpov. red. A. F. Budzan; khudozh. V. Z. Kupyts; Akademiya nauk Ukrainskoi RSR, Ukrainskyi derzhavnyi muzei etnohrafii ta khudozhnoho promyslu. – Kyiv: Vydavnytstvo Akademii nauk URSSR, 1963. – 138 s.: il.
2. *Dolynskiy L. V.* Staryi ukrainskyi farfor / Materialy z etnohrafii ta mystetstvoznavstva Akademii nauk URSSR. – T. 5. – Kyiv: Vyd-vo Akademii nauk URSSR, 1959. – S. 89–119.
3. *Ivanova O. V.* Rol M. Biliashivskoho u formuvanni kolektsii Mezhyhirskoho fayansu // Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. Temat. zb. nauk. pr. – Kyiv: Feniks, 2011. – S. 125–136.
4. Kyievo-Mezhyhirskiyi fayans (z kolektsii Natsionalnoho muzeyu ukrainskoho narodnoho dekoratyvnoho mystetstva) / Uporiad.: T. Nechyporenko, N. Hustilina; vstup. sl. V. Zavershynskiyi; tekst T. Nechyporenko; nauk. red. L. Bilous. – Kharkiv: Rarytety Ukrainy, 2017. – 72 s.
5. *Musiyenko P. N.* Keramichnyi zhyvopys. – Kyiv, Lviv: Derzh. vyd-vo tekh. lit-ry Ukrainy, 1947. – 70 s.
6. *Musiyenko P. N.* Khudozhnyky Mezhyhiria // Narodna tvorchist ta etnohrafiiya. – 1989. – № 6. – S. 47–53.
7. *Petriakova F. S.* Ukrainskyi khudozhnii farfor (kin. 18 – poch. 20 st.). – Kyiv: Naukova dumka, 1970. – 440 s.
8. *Ferchuk A.* Portseliana i fayans u zbirtsi NMIU // Kyivska starovyna. – 1999. – № 4.
9. *Shkolna O. V.* Metodolohichni zasady vyvchennia ukrainskoho farforu i faiansu kintsia 19 – pochatku 20 st. // Aktualni problemy mystetskoï praktyky i mystetskoï nauky. Mystetski obrii. – 2010. – № 3 (12, 13). – S. 365–375.
10. *Shkolna O. V.* Farfor-fayans Ukrainy 20 stolittia / Kn. 1. – Lviv, 2011. – 400 s.
11. *Yakhont O. V.* Problemy nauchnoi restavratsii i sostoyaniye restavratsionnoi otrasli // Problemy zberezhenia, konservatsii, restavratsii ta ekspertyzy muzeinykh pamiatok: tezy dopovidei 3 Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 22–24 travnia 2001 r. – Kyiv: NNDRTsU, 2001. – S. 197.

Перелік ілюстрацій:

Рис. 1. Ваза для фруктів у вигляді мушлі, 1820-і рр. інв. № К-511.

Рис. 2. Ваза кремового кольору, 1850-і рр., інв. № К-510.

Рис. 3. Вазочка канфароподібної форми, 1849 р., інв. № К-1094.

Рис. 4. Ваза у вигляді античного глечика, 1849 р., інв. № К-513.

Рис. 5. Ваза велика для квітів кремового кольору, 1850-і рр., інв. № 1 095.

Рис. 1

Рис. 2

Рис. 3

Рис. 4

Рис. 5